

Afrikaans en Nederlands: het spanningsveld tussen "Taaleie" en "Suiwerheidsideaal"

door

Gerald STELL

Abstract

Back in the days of colonial South Africa, "Cape Dutch" used to refer collectively to the Dutch-based varieties typical of the Cape. The most formal version of these registers was close, if not similar to European Dutch. Conversely, the least formal versions of these registers had a distinctly local character. The nationalist *réveil* of the late 19th century prompted the definition of a new language to be called 'Afrikaans', i.e. truly local, truly South African, and as such severed as much as possible from its Dutch connexion. Not as radical, the Afrikaans language activists from the period following the second Boer War (1899-1902) would rather endeavour to emphasize the Afrikaans linguistic identity within a Dutch context.

The codification of Afrikaans has continuously been marked by the – sometimes conflicting – concerns of nurturing 'truly Afrikaans' linguistic features, while cultivating similarities with Dutch for the sake of distantiation from English. However, Afrikaans norms have recently tended to open up to language reality for the sake of stylistic and ethnic representativity.

Ondanks de steeds bredere kloof tussen het "Afrikanerdom" en de Nederlandstalige wereld heeft het Nederlands direct of indirect een aanzienlijke bijdrage geleverd tot de uitbouw van de "blanke" genormeerde vormen van het Afrikaans ("Patriots", "Algemene Beskaafde Afrikaans", "Standaardafrikaans" om maar de bekendste benamingen ervan te vermelden).

Toch heeft de verhouding tussen die genormeerde vormen van het Afrikaans en die van het Nederlands altijd een zekere mate van dubbelzinnigheid vertoond. Aan de ene kant is er een constant en bewust streven geweest van Afrikaanse taalplanners naar distantieering van de oude "stamtaal", terwijl aan de andere kant aanknopingspunten gehandhaafd zijn. In het eerste geval ging het erom het Afrikaans in een context van minimale afstand tot het Nederlands te definiëren. In het andere geval speelde het Nederlands een rol als model voor de ontwikkeling van "hoge" registers en – duidelijker vanaf de "Naoorlogse Taalbeweging" – als bron van "taalzuiverheid" in de strijd tegen Engelse

invloed. Tegen de achtergrond van dat taalbeleid heeft zich omgekeerd een ideologisch verschillende strekking gemanifesteerd die eerder toenadering tot de taalrealiteit nagestreefd heeft. Hoe hebben die eerder tegenstrijdige richtingen kunnen samenwerken om te komen tot de definitie van het Standaardafrikaans van vandaag en zijn verhouding tot het Nederlands?

Alvorens die vraag te beantwoorden, zullen we eerst aan de hand van taalhistorische gegevens bespreken hoe in de aanloop tot het Afrikaanse standaardisatieproces de Kaapse taalvariëteiten zich in de perceptie tot een aparte, van het Hoog-Hollands/Nederlands onderscheidbare taalentiteit ontwikkeld hebben. Tegen deze taalhistorische achtergrond zullen we bekijken hoe in de normliteratuur de ideologische afstand tot het Nederlands bevorderd werd en waar die afstand omwille van "suiwerheid" toch minimaal gehouden moest worden. Ten slotte zullen we de ideologische verantwoording en de gevolgen bespreken van de recente doelbewuste afwijkingen van het Nederlandse taalpatroon die in de Afrikaanse normliteratuur plaatsgehad hebben.

I. "HOLLANDSCH" AAN DE KAAP: "ONVERSTANDELIJCKE TAEI", "CROM CAAPS SPREEKEN" EN DE AFRIKAANSE GEDACHTTE

Er zijn indicaties dat de Kaapse blanken vanaf de late zeventiende eeuw een eigen plaatselijke variëteit van het Hollands waren beginnen te spreken. De afstand tussen dat "Kaaps-Hollands" en het "Europees-Hollands" lijkt verschild te hebben naargelang van opleidingsniveau en huidskleur. De taal van onopgeleide blanke kinderen wordt b.v. door een Hollandse VOC-commissaris beschreven als "onverstandelijk" (Van Rheede 1685), terwijl de variëteit die door de leden van de hogere sociale standen werd gesproken gewoon als "krom" bestempeld is (Persoon 1775) (zie Pienaar 1943: 2, Roberge 1994: 4). Al lijkt er sedert de achttiende eeuw een kloof te zijn ontstaan tussen de Kaapstadse en de plattelandse blanke variëteiten, met de eerste vermoedelijk dichterbij Europees-Hollandse normen dan de andere (Scholtz 1951, 1964: 87), toch moet de taalvariatie aan de Kaap zeker ook verklaard worden als een van individu tot individu variërende vaardigheid tot registerwisseling tussen "Hollandsch" (gemeenschappelijke benaming voor "basilectale" Kaaps-Hollandse variëteiten) enerzijds en "Hoog-Hollandsch" (benaming voor de "acrolectale" variëteit, d.w.z. de variëteit die het dichtst stond bij het Europees Nederlands) anderzijds (verg. Roberge 1994, Ponelis 1997: 598). Pas na de Britse overname werd geobserveerd dat het aan de Kaap door zowel blanken

als kleurlingen gesproken "Bastaard Hollandsch" "zelf den meer beschaafden der christelijke en voorname volksklasse niet geheel en al oneigen is", terwijl bij formele gelegenheden wel moeite gedaan wordt "om het kenmerkende der Kaapsche spraak af te leggen" ten gunste van een meer Europees getinte prestigevariëteit (Swaving 1830 in: Scholtz 1951: 19). Naargelang van de spreker of de context konden de Kaaps-Hollandssprekenden dus vermoedelijk actief Nederlandse kenmerken gebruiken of weglaten ten gunste van meer lokale kenmerken. Op die manier kon het Nederlands in bepaalde contexten wel deel blijven uitmaken van het "Kaapsch-Hollandsche" gemeenschappelijke taalrepertoire (verg. Roberge 1994: 156, 164).

Naast de kenmerken van de Kaapse basilecten werd vanaf vroeg in de negentiende eeuw de invloed van het Engels de grootste factor in het uiteengroeien van de Zuid-Afrikaanse en de Europese variëteiten van het Nederlands (verg. Scholtz 1964: 102, 1970: 86-8, Ponelis 1993: 113). Het prestige van de nieuw ingevoerde taal heeft een fenomeen van "vertweetaliging" (Ponelis 1998: 31-6) veroorzaakt, waardoor het Kaapse gemeenschappelijke taalrepertoire steeds meer de vorm ging aannemen van een continuüm met Engels als H-code en lokale variëteiten van het Nederlands als L-code (Scholtz 1964: 102).

"Vertweetaliging" en toenemende codewisseling hebben dus zeker de kloof tussen de "Kaapsch-Hollandsche" spreekvariëteiten en "deftig Hollands" verbreed en het hypothetische continuüm daartussen verdund, ook al lijken "acrolectale" variëteiten van het "Kaapsch-Hollandsch" in actief gebruik te zijn gebleven tot vroeg in de twintigste eeuw (Du Plessis 1986: 154-9). Is de scheidingslijn tussen "acrolectale" variëteiten en "basilectale" variëteiten van het "Kaapsch-Hollandsch" ooit vaag geweest, dan is zij na de Britse overname zodanig voelbaar geworden dat al in 1856 opgemerkt kon worden dat:

Ieder een weet nu het onderscheid tusschen ons Kaapsch Hollandsch, dat wij met onze dienstboden spreken, en het deftige Hollandsch dat wij van den kansel verwachten... (Scholtz 1964: 122).

Hoewel er in de alledaagse praktijk geen taalverwantschap meer leek te bestaan met het Nederlands in de ogen van de "Hollandsch-sprekende" bevolking van Zuid-Afrika, heeft toch wel een mate van identificatie met het Hoog-Hollandsch/Nederlands kunnen blijven voortbestaan in godsdienstige en algemene emblematische functies (Du Plessis 1986: 66). Maar tegen de achtergrond van taalverschuiving en -verandering, vaak voorkomende wrijvingen tussen de Oud-Ingezetenen en de Britse overheid en het vergrote besef van lokale specificiteit kon stof gevonden worden voor het ontwerpen van een alternatieve lokale taalidentiteit. Indien we het geval van het zgn. "Ara-

bisch-Afrikaans" buiten beschouwing laten, dat als een godsdienstig medium zonder zichtbare sociopolitieke functie dienst leek te doen (verg. Davids 1987), is de lokale Zuid-Afrikaanse "Hollandsch-spreekende" taalidentiteit eerst bewust geconstrueerd door de cultivatie van spreektaalstereotypen in de zgn. "Zamenspraken", gedrukte satirische dialogen die erop berekend waren om de blanke boeren van de Oostgrensgebieden te mobiliseren rondom een "authentiek" uitdrukingsmiddel met de namen "Boeren-Hollandsch" of "the real South African patois" (Scholtz 1964: 169-82).

Later zouden ook on-Nederlandse spreektaalstereotypen van de West-Kaapse Kleurlingenspreektaal bewust uitgebuit worden voor politieke doeleinden in de "Straatpraatjes" van het APO-dagblad (1909-1922), waarvan de functie voornamelijk een van protest was tegen de blanke koloniale overheid (Adhikari 1996: 1).

Taalideologische afgrenzing tegenover het Hoog-Hollandsch/Nederlands zou echter pas onder wat bekend staat als de "Bybelvertalings-" en de "Afrikanerbondsbeweging" (du Plessis 1986: 47, 52) bevorderd worden om het doel van systematische codificering van het "Afrikaans" te dienen. Daarbij toonde S.J. Du Toit (1847-1911) de weg door eerder het "Boere-Afrikaans" dan het meer acrolectale "Here-Afrikaans" als vertrekpunt voor te stellen, onder het nationalistisch getinte voorwendsel dat "boere is tog mar die regte bevolking van hierdie land" (Scholtz 1964: 197).

Waarschijnlijk omdat de vraag toch bleef hangen of standaardisatie eerder op "di plat Afrikaans" of op "Hoog-Hollans" moest aansturen, koos Du Toit bij de oprichting van zijn *Afrikanerbond* (1882) ervoor om voorlopig geen verschil te maken tussen de concepten "Hollandsch" en "Afrikaans", die allebei in het belang van het Afrikanervolk bevorderd dienden te worden (Du Plessis 1986: 58 zie verder onder III.).

Ondanks die onbeslistheid werden de primaire kenmerken van dat "Afrikaans" geboekstaafd in normerend materiaal, dat het licht zag in de vorm van Du Toits *Eerste Beginsels fan di Afrikaanse Taal* (1876), *Fergelykende Taalkunde* (1897), *Patriot Woordeboek* (1902), of genormeerd taalmateriaal zoals de schrijfvariëteit in de bladen *Di Patriot* (1876-1904) en *Ons Klyntji* (1896-1906).

Wat de vooroorlogse initiatieven niet konden bereiken, nl. de definitieve loskoppeling van "Afrikanerdom" en natiëwording van Nederland en "Hollandsch", zou pas onder de zgn. "Tweede Taalbeweging", of "Naoorlogse Taalbeweging" bereikt worden, waarvan de *Nasionale Party* (1914), de *Afrikaanse Taal- en Kultuur Vereniging* (1905) en de *Afrikaanse Taal Vereniging* (1906) de toonaangevende

spreekbuizen waren (du Plessis 1986: 72). Omdat het Hoog-Hollandsch/Nederlands wegens zijn "onnatuurlijkheid", "vreemdheid" en "ingewikkeldheid" niet als drager van Afrikaneridentiteit kon fungeren, moest het volledig geruild worden voor een plaatselijke "Afrikaanse" taal, waarvan de primaire kenmerken in het "beschaafde deel" van de "Hollandsch-sprekende" blanke bevolking gezocht moesten worden (Preller 1905: 48). Opmerkelijk is dat dat "beschaafde deel" niet geassocieerd werd met het plattelandse "Boere"- cliché dat door Du Toit gehanteerd was. Zo'n cliché kon zich immers niet gemakkelijk lenen tot het nieuwe politieke en culturele oogmerk van eenheid tussen de stedelijke en de plattelandse "Hollandschsprekenden".

Het idee van een Afrikaanse taal is uiteindelijk door de officiële grondwettelijke erkenning van 1925 versterkt, alsook door de publicatie van een aanzienlijke normliteratuur onderbouwd.

De grootste uitdaging van de Afrikaanse gedachte lijkt te hebben gelegen in de transfiguratie van Hoog-Hollandsche taalloyaliteit in Afrikaanse taalloyaliteit. De grote moeilijkheid daarbij was, zoals Du Toit het zelf zag, dat "die volk eers tot die oertuiging gebring worde dat hulle 'n eie taal het" (Du Toit 1880 in: Scholtz 1964: 201). Die overtuiging is verspreid d.m.v. symbolische vervreemding van het Hoog-Hollandsch/Nederlands in pleitredes voor het Afrikaans. Maar in hoeverre heeft die symbolische vervreemding zich in de prescriptieve normen van het Afrikaans weerspiegeld? M.a.w.: Waar heeft het Hoog-Hollandsch/Nederlandse patroon moeten wijken voor lokale, Afrikaanse taalkenmerken in de Afrikaanse normliteratuur?

II. "WERK HOLLANS MAR UIT!": DE INSTITUTIONELE BEVORDERING VAN ON-NEDERLANDSE VORMEN IN DE AFRIKAANSE NORM

Indien we het niet goed gedocumenteerde geval van het bovenvermelde "Arabisch-Afrikaans" opzij laten, waarvan de normen onder Arabische en in mindere mate Maleise invloed gestaan hebben (Davids 1987), kunnen we stellen dat het eerste expliciete beleid van taalcodificering onder Du Toit gevoerd werd. Dat beleid is geïllustreerd zowel door Du Toits woordenboek en handleidingen, als door de schrijfvariëteit van de bladen *Die Patriot* en *Ons Klyntji* (zie I.). De richtlijn bij de formulering van de Afrikaanse taalregels heeft Du Toit constant geassocieerd met de leuze "skryf-soos-jy-praat" (Du Plessis 1986: 159), maar achter dat schijnbare laissez-faire schuilde een "standard language ideology" die eenvormigheid en afstand tot het Nederlandse taalpatroon nastreefde (zie Milroy 1984 voor de term "standard language ideology").

Het meest spectaculair werd afstand tot het Nederlands gecreëerd op het gebied van spellingconventies, die Du Toit volgens fonetische en vaak on-Nederlandse beginselen herformuleerde: Aldus nam **f** het van **v** over, **y** van **ij** en **ei**, zoals in **klyn** voor **klein** of **fyf** voor **vijf**, etc. (Van der Merwe H.J.J.M. 1968: III).

Op lexicaal en idiomatisch gebied heeft men vaak geen expliciet afkeurend standpunt ingenomen t.a.v. Engelse invloed, zoals af te leiden valt uit het aantal Engelse lexemen die in het *Patriot Woordeboek* opgenomen zijn (en onbekend zijn in moderne woordenboeken) zoals **disnis** (uit "distance"), **tender**, **maaster** (uit "master") (Van der Merwe H.J.J.M. 1968: V, VI). In de vroegste lexicografische fase van het Afrikaans was er dus blijkbaar geen vrees om Nederlandse woorden op te geven ten gunste van hun meer populaire Engelse tegenhangers, omdat distantieering van het Nederlands de prioriteit was.

Op morfologisch gebied kwam het anti-Nederlandse beleid tot uiting in het taalgebruik van het blad *Di Patriot* door de toenemende beperking van het aantal uitgangen bij het infinitivum (b.v. **gelowe** > **geloof**), of door de vervanging van onregelmatige vormen van adjectivisch gebruikte verleden deelwoorden door regelmatige (b.v. 7 **genome kanonne** > 7 **geneemde kanonne**) (Steyn 1930).

Op syntactisch gebied zouden on-Nederlandse patronen ook bevoorrecht worden, zoals af te leiden valt uit de toenemende neiging om in de bijdragen van *Di Patriot* het partikel **te** te scheiden van het hulpwerkwoord (zoals b.v. in **na lang ni van hier iets gemeld te he...**) en het eerder te laten voorafgaan aan de bijzinsfinale werkwoordelijke groep (zoals b.v. **in na lang ni van hier iets te gemeld het...**) (ibid.).

De voorvechters van de "Naoorlogse Taalbeweging" zouden van hun kant afstand tot het Nederlands voorstaan, vooral door zekere Nederlandse morfologische kenmerken voor te stellen als te vreemd en niet meer te verzoenen met de plaatselijke, Afrikaanse "taalgeest", zoals b.v. het genusonderscheid (Preller 1905: 37). Hoewel die taalbeweging de lexicale en idiomatische eigenaardigheden van de Afrikaanse spreektaal uit anti-Engelse puristische overwegingen niet systematisch heeft overgenomen, heeft ze ernaar gestreefd om lokale, "zuiver Afrikaanse" kenmerken te bevorderen.¹

"Zuivere Afrikaansheid", d.w.z. een vorm van "Afrikaansheid" waarvan de oorsprong niet, of niet per se, in Engelse invloed te vinden is, is

¹ Preller vraagt om "burgerrecht voor ongeveer 3,000 zuiver Afrikaanse woorden, benevens ongeveer 10,000 wijzigingen van Nederlandse woorden" (1905: 47).

vanaf dat oogenblik het voornaamste middel tot differentiering van het Nederlands geworden.

Of distantiëring van het Nederlands systematisch diende te geschieden waar de Afrikaanse spreektaal ook al eigenaardigheden vertoonde, is een voorwerp van felle discussie geworden zodra de eerste "Afrikaanse" geschriften begonnen te verskynen. In de afwezigheid van een uitvoerige normliteratuur, behalve die van Du Toit, bleef de vraag hangen over waar in de skryftaal de scheidingslijn getrokken moest worden tussen het Hoog-Hollandsch/Nederlands en het "Afrikaans". Illustratief hiervoor is het veelvuldige gebruik van (in het huidige Standaardafrikaans onbekende) Nederlandse kenmerke in het Afrikaanse proza van de late negentiende en vroege twintigste eeuw. Voor sommigen bleef het moeilik om de theoretiese afschaffing van het preteritum en soms ook zelfs van het genusonderscheid in de praktyk te brengen (Pienaar 1931: 160).

Ook de vertaling van de Bijbel in het Afrikaans speelde een grote rol bij de vaststelling van de Afrikaanse norm. Daarbij was het doel van distantiëring gediend toen – na sterk afgekeurde pogingen om gewoon de Nederlandse Statenbijbel oppervlakkig te verafrikaansen – uiteindelik gekozen werd om direct vanaf de oorspronkelyke Hebreeuwse en Griekse teksten te vertalen om zodoende "Neerlandismes" te voorkomen (Nienaber 1934).

Inmiddels ging die stryd voort over welke Hoog-Hollandsch/Nederlandse grammatikale kenmerke in die offisiële norm van het Afrikaans toegelaten dienden te worden. Die meest ophefmakende discussie vond in die jare twintig plaats op aandringen van Preller (1875-1943), die het gebruik van o.m. een aantal preteritale vorme en het wederkerende voornaamwoord **sig** offisiel ingang wou laten vinden in het Afrikaans. Die reaksie van die *Akademie vir Wetenskap en Kuns* (gesticht in 1909) op die voorstellen is grotendeels afkeurend geweest:

Die opvatting dat alle Neerlandismes ewe goed Afrikanismes is, staan, goed beskou, o.i. gelyk met 'n volslae ontkenning van die historiese opvatting van die Afrikaanse spreek- en skryftaal, en is terselfdertyd 'n miskenning van die hele Afrikaanse Taalbeweging, nl. die strewe na 'n eie selfstandige, suiwer-Afrikaanse kultuur.²

In navolging van die uitspraak van die Akademie heeft die steeds meer uitgeboude preskriptiewe normliteratuur tot op heden regelmatig haar bezorgdheid laten doorschemeren om het Afrikaans zyn eien

² Aanbevelinge van raadskommissie insake rapport van taalvormkommissie (Tydskrif vir Wetenskap en Kuns, Sept. 1928, zevende jg., eerste aflewering, geen bladzijnummer).

weg te laten gaan zonder het te dicht bij het Nederlandse taalpatroon te laten aanleunen. Het voornemen om het Afrikaanse "Taaleie" te cultiveren is vaak tot uiting gekomen in een tolerante houding tegenover vormen met een on-Nederlands karakter dat meer aan een Afrikaans-eigen ontwikkelingsproces dan aan Engelse invloed toegeschreven kan worden. Aldus wordt bij de vrije afwisseling van de onderschikkende voegwoorden **dat** en **wat** (b.v. **dis die laaste maal dat ek dit vir jou sê** versus **dis die laaste maal wat ek dit vir jou sê**) opgemerkt dat laatstgenoemde vorm "net so tipies Afrikaans (is), en trouens, uit waarneming (...) die algemeenste gebruik (word)" (Van der Merwe H.J.J.M. 1968: 39).

Naast die gevallen waarbij de Nederlandse en de Afrikaanse varianten aanvaard worden, zijn er ook wel gevallen waarbij de meer Nederlandse vorm afgekeurd wordt, zoals blijkt uit de aanwijzingen van taalboeken voor de vorming van adjectivisch gebruikte verleden deelwoorden:

Gebruik waar die "sterk" vorme nie (meer) bestaan nie, veral in vrye verbindings, gerus die swak vorme, te meer in gevalle soos aangewysde, (flou) geryde en gesluite (...). *Want laat ons dit nou maar goed verstaan: ons kan ons nie met Nederlands red nie. Geen Afrikaanssprekende sal bereid wees tot vorme soos gestewe broodjie, bestowe plante, gekorwe tabak* (Van der Merwe C. P. 1967: 161; mijn cursivering).

Anders dan dergelijke plaatselijke vormen zouden Engelse kenmerken selectief uitgebuit worden om de "Afrikaanse taalgeest" te verstevigen. Het standpunt dat 'n Anglisme kan in baie gevalle 'n baie beter Afrikanisme wees as 'n Neerlandisme" (Langenhoven 1935: 103) is om die reden regelmatig goedgekeurd in de normliteratuur onder de dekmantel van taalideologisch aanvaardbare argumenten. Zulke taalideologische argumenten kunnen de vorm aannemen van b.v. "Dietse" correctheid. Aldus verdedigt Boshoff het gebruik van het werkwoord **meen** in de context **wat meen jy?** (Eng. "what do you mean?") i.p.v. **wat bedoel jy?** op grond van zijn aanwezigheid in vergelijkbare Middelnederlandse contexten.

Andere taalideologisch "correcte" argumenten ten gunste van anglicismen kunnen ook de vorm aannemen van een economische overweging. Dit geldt b.v. voor uitdrukkingen uit de Afrikaanse spreektaal, die blijkbaar als Lehnübertragungen uit het Engels ontstaan zijn en waarvoor het Nederlands niets dan een omslachtig equivalent te bieden heeft. Ter illustratie hiervoor komt het geval van het werkwoord **afsien** (Eng. "to see off"), waarvan Leroux zegt dat het "onmisbaar" is, omdat:

Die Engelse voorbeeld "to see off" beteken "iemand by sy vertrek gaan groet wat vir goed weggaan of geruime tyd afwesig sal wees. Tensy jy omslagtig word, bied Afrikaans of Nederlands niks in die plek van hierdie gerieflike uitdrukking nie (Le Roux 1965: 247).

Kortom, bewuste distantiëring van het Nederlands is streng gereglementeerd geword, en vanaf de "Naoorlogse Taalbeweging" slechts aangemoedig waar het een aanwinst zou brengen voor het Afrikaans, zonder, tenzij onvermijdelijk, aan het Engelse taalpatroon toe te geven. Ondanks het voelbare streven naar een zelfstandige Afrikaanse taalvorm zijn tal van overeenkomsten met het Nederlands min of meer kunstmatig gehandhaafd, specifiek met het doel om afstand tot het Engels te creëren.

III. DE GROOT-NEDERLANDSE GEDACHTE: DE STANDPUNTEN OVER HET CULTIVEREN VAN HET NEDERLANDSE TAALMODEL

In weerwil van de hooggehouden leuze "skryf soos jy praat" kon Du Toit blykbaar geen vrede nemen met een radicaal afscheid van het Nederlands. Over de specifieke wisselwerking die plaats diende te vinden tussen het Afrikaans en de oude "stamtaal", schreef hij metaforisch:

... di Afrikaanse boompie groei intussen langs die oue Hollandse stam op, en slaat sy arme vriendelik daarom heen, want hy voel solank as hy nog swak is, het hy di steun nodig. Di dikke wortels van di oue boom beskerm syn jonge wortels teen di Engelse byl; di stywe tak beskut syn jonge lote teen storme, en di oue boom sterf tog lanksaam weg... (Du Toit 1891 in: Pienaar 1943: 177).

Ondanks concessies aan het Nederlands stuitte Du Toits Afrikaans op felle weerstand van wat bekend staat als de "Hollandse Beweging", waarvan de voorstanders eerder aan een onafhankelijke Zuid-Afrikaanse substandaard van het Nederlands dan aan een radicaal nieuwe taal wilden werken (De Villiers 1936). Dat "Zuid-Afrikaans Nederlands" diende afgeleid te worden van het "Vereenvoudigd Nederlands", zoals het in Nederland voorgestaan werd door Kollewijn. Centraal in de voorstellen tot vereenvoudiging stonden spellings- en verbuigingsvereenvoudigingen bij naamvallen, die pas in de jaren vijftig officieel aangenomen werden in Nederland (De Villiers 1936: 176-7, van der Wal 1994: 334-7).

Ideeën van concessies aan het Zuid-Afrikaanse "taaleigen" zijn misschien indirect onder druk van de "Afrikaanse Beweging" aangenomen door de aanhangers van de "Hollandse Beweging". Volgens de Zuid-

Afrikaanse, en zelfs ook Nederlandse voorstanders van de "Vereenvoudiging" was het immers "gerechtvaardigd (...) om woorden en uitdrukkingen die in Zuid-Afrika algemeen bekend zijn ook in de schrijftaal te gebruiken" omdat "kleine wijzigingen in woordgebruik en taalvormen geen afbreuk doen aan de hogere eenheid der Nederlandse taal" (De Villiers J.D. 1936: 171). In het verlengde van deze logica zijn in het *Beknopt Nederlands Woordeboek voor Zuid-Afrika* (Elffers et al. 1908) Zuid-Afrikaanse lexemen en idiomen opgenomen en zondig morfologisch aangepast aan het Nederlandse schriftbeeld, terwijl alle sporen van grammaticaal particularisme achterwege bleven in de geboekstaafde voorbeelden. Alles wat on-Nederlands is, kreeg het etiket "Z.A.", waarbij ook aanwijzingen over registergepastheid gevoegd konden worden, zoals b.v. bij:

Kamma (ook) **Kammalies** (bijw.); Z.A. (platte spreekt.), kwansuis, voor de leus, voorgevend (Elffers et al.: 431)

Ondanks de aanwezigheid van veel van het hedendaagse Afrikaanseigen lexicon in het *Beknopt Woordeboek*, zij het in een ietwat vernederlandste vorm, blijft de puristische strekking sterk, zoals blijkt uit het volgende citaat:

Het bestaan van een zeer groot aantal anglicismen en barbarismen, vele waarvan op burgerrecht aanspraak maken (...) geeft tot vragen aanleiding, waarop vooralsnog niemand vermag te antwoorden. Ons doel is echter geweest, aan te tonen, dat de meeste van dergelijke uitdrukkingen in de volksmond door betere, zuiverder, erkend Nederlandse mogen worden vervangen. (ibid.: Voorwoord) .

Het idee van een Zuid-Afrikaans Nederlands, hoe Zuid-Afrikaans ook al, paste uiteraard niet in de taalnationalistische agenda van de "Naoorlogse Taalbeweging", maar hoe "vreemd" ze de oude "stamtaal" ook afgeschilderd hebben, de pleitbezorgers van het Afrikaans hebben openlijk en veel luider dan bij de vooroorlogse taalbeweging de bewaring van aanknopingspunten met het Nederlands verdedigd. Er moest immers naar gestreefd worden om "waar die Patriots 'n neiging had om zoveel mogelijk van Nederlands te verschil (...) zo na aan Hollands te hou als ons kan, en tog zuiver Afrikaans bly (...)" (Postma 1905: 67).

Het doel van maximale conformiteit aan het Nederlands was om de Afrikaanse gedachte van de "Naoorlogse Taalbeweging" eruit te laten zien als een middenweg tussen het radicalisme van Du Toit en de gematigd-particularistische tendenties van de "Hollandse Beweging". Tekenend hiervoor werd bij de "Naoorlogse Beweging" de rol van de spreektaal als bron voor taalregels expliciet ingeperkt. Eerder moest getracht worden om die spreektaal "zoveel mogelijk te versmelten in

onze beschaafde spraak" (Preller 1905: 48). Het heersende standpunt was dat de Afrikaanse spreektaal besmet was door het Engelse element, en dus een "kwaal" was die alleen door de indirecte steun van het Nederlands via die "beschaafde spraak" genezen kon worden, want "alleen deur goeie Afrikaans en veel Nederlands te lees sal ons in staat wees om die suiwerheid van ons taal te hou" (Smith 1929 in: Donaldson 1991: 68).

Afgrenzing van het Nederlands wordt volgens die logica op bepaalde plaatsen sterk gerelativeerd, op grond van de overtuiging dat het "Afrikaans is Afrikaans plus Nederlands", m.a.w. dat het "kan (...) tot in het oneindige uit het Nederlands putten en zich uit het Nederlands verrijken, zonder daarmee in een enkel opzicht op te houen Afrikaans te zijn" (Malan 1905: 74).

De behoefte naar het Nederlands als model voor de Afrikaanse taalnorm zou heel vroeg expliciet uitgedrukt worden in normerend materiaal, zoals in het bijzonder in de *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* van 1917, waarvan de auteurs besloten om "so weinig moontlik van Hollandse spelling af te wijk" (AWS 1917: IX). Verder wordt bij wisselparen vaak de meest Nederlandse vorm gekozen, een selectieproces waardoor tal van "provincialismen" achterwege zijn gelaten ter wille van een nationale taalnorm die zowel de zuidelijke als de noordelijke blanke varianten van het Afrikaans neutraal zou kunnen overkoepelen. Voorbeelden hiervoor zijn noordelijke vormen zoals **speul** (Standaardafrikaans: **speel**), **zeuvende** (Standaardafrikaans: **zevende**), **veul** (Standaardafrikaans: **veel**) die nooit ingang gevonden hebben in de AWS (verg. Van Rensburg 1983: 140). Wanneer het meer spreektaal-typische element wel naast de Nederlandse schrijfvorm bewaard werd, kreeg het in de regel een meer informele en/of concrete waarde. Voorbeelden hiervan zijn de doubletten **werp/ gooi**, **weg/ pad**, **spreek/ praat**, **veel/ baie**, **skoon/ mooi**, waarvan de eerste leden meer bij de schrijftaal en de tweede leden meer bij de spreektaal horen en door een zekere mate van semantische specialisatie van elkaar verschillen (Ponelis 1998: 108-9).

In prescriptieve werken zijn Nederlandse lexicale, idiomatische, morfologische en grammaticale kenmerken ook systematisch bevorderd uitsluitend op grond van hun positieve gemarkeerdheid t.a.v. "anglicismen". Een goede illustratie hiervan is te vinden in de aanbeveling van schoolboeken om het zelden in de spreektaal voorkomende wederkerende voornaamwoord **sig** te gebruiken bij werkwoorden waarvan de Nederlandse tegenhangers met **zich** voorkomen en de Engelse tegenhangers geen wederkerendheid kennen. Aldus wordt aan de leerlingen als praktische leidraad verstrekt:

as jy weet dat sommige mense 'n werkwoord refleksief gebruik, doen dit dan ook. Sê (en skryf) dus self ook, bv.: ek herinner **my** dat...Het julle al **mekaar** ontmoet? (Van der Merwe H.J.J.M. 1960: 152)

Even doctrinair wordt het imperfectum bij het hulpwerkwoord **wees** voor de voltooid verleden tijd van de lijdende vorm sterk afgekeurd ten gunste van de in het Nederlands gebruikelijke tegenwoordige tijdsvorm:

Korrek is: daar was baie mense by die vergadering; daar was 'n ongeluk; toe ek daar aankom, was hy reeds weg. Die volgende gevalle, toe te skryf aan Engelse invloed, is foutief: daar was (= is) gisteraand 'n vergadering gehou (...) Ons kan dit so stel: in die lijdende vorm slaan Afrikaans "is" op Engels "was" en Afrikaans "was" op Engels "had been". (Van der Merwe H.J.J.M. 1960: 237-8)

In de hedendaagse prescriptieve literatuur blijft veel van de "Nederlandse normeringsgrond" te bespeuren, maar de traditionele bepaling van "Afrikaanse zuiverheid" door het gezamenlijk afwegen van conformiteit aan het Nederlands en afstand tot het Engels is steeds meer in concurrentie gekomen met pleidooien om los van alle taalideologische overwegingen de deuren te openen voor de taalrealiteit.

IV. DE NIEUWE SOCIOLINGUISTISCHE BENADERING VAN DE INSTITUTIONELE AFRIKAANSE NORM EN DE TOEKOMST VAN HET NEDERLANDSE MODEL

De noodzaak van interrassiale politieke samenwerking heeft sedert de jaren zeventig ook een impact gehad op het taaldebat. De invloed van "taaldenationaliserende" inzichten is tot uiting gekomen door de verbreding van de definitie van taalcorrectheid, die zich steeds meer heeft willen openen voor de traditioneel genegeerde L-registers. Aldus ontstond in de vroege jaren tachtig naast het concept van "Formele Standaardafrikaans" het concept van "Informeel Standaardafrikaans", waarbij "standaardheid" of correctheid berust op het "taalgebruik van moedertaalsprekers in informele situaties, dit wil sê in sogenaamde laefunksie-Afrikaans" dat waarneembaar is in "volledig ongemonitorde, natuurlijke, spontane situaties" (Webb in: De Villiers 1985: 100).

Naast de theoretische verbreding van correctheidsmaatstaven voor het Afrikaanse taalgebruik is er vanuit hervormingsgezinde gelederen een halt toegevoerd aan "oorkultivering" en "doodsuiwering", terwijl het besef van "n taalgaping wat als gevolg van onaanvaarbare redes te breed geword het" (Van Rensburg 1991: 190) voorstellen deed

opkomen om het gezicht van de Afrikaanse norm te veranderen en aan te passen aan de taalrealiteit. "Taalwerklikheid" is daarbij op de voorgrond geplaatst alsook het streven om plaats in te ruimen voor een "wettig" L-register, dat – om De Wets metaforiek te gebruiken – de "lewenservaring van die Afrikaanssprekendes" zou kunnen reflecteren. De talige weerspiegeling van die "lewenservaring" zou mogelijk gemaakt kunnen worden door afstand te nemen van de "stijfheid" en "onnatuurlijkheid" van de Standaardafrikaanse "kanseltaal" (De Wet 1997: 47), d.w.z. dat register van het Afrikaans dat onder de conservatieve hoede van het Nederlands uitgebouwd is (verg. Ponelis 1993: 108-11).

Ook is het voorstel opgekomen dat de Standaardafrikaanse norm-focus naar de Kaapse Kleurlingenvariëteiten toe zou moeten schuiven, om een proces van talige "Afrikanisering" mogelijk te maken (verg. Van Rensburg 1992: 190, Ponelis 1998: 68). Onder de concrete voorstellen tot "verkaapsing" staan veralgemeningen van on-Nederlandse fenomenen zoals het gebruik van **is** als infinitiefvorm i.p.v. **wees**, om variatie toe te laten bij de plaatsing van **te** in werkwoordelijke clusters zoals in **om te werk soek** i.p.v. **om werk te soek**, om de zg. "zwakke" verleden deelwoorden volledig te legaliseren naast de van het Nederlands afgeleide onregelmatige vormen, zoals b.v. **gehet** naast **gehad**, **gedwingde** naast **gedwonge** (Van Rensburg 1992: 192).

Al zijn er sedert de jaren tachtig steeds meer verzoeningsgebaren gemaakt naar de "spreektaal" of "omgangstaal", weinig duidelijkheid is verschaft omtrent de aanvaardbaarheid van "anglicismen". Een goede illustratie voor het conflict tussen het oude "suiwerheidsideaal" en de nieuwe hervormingsgezinde inzichten kan gevonden worden in de discrepantie tussen de posities t.a.v. "omgangstaal" van de twee meest gezaghebbende en toegankelijke lexicografische bronnen, nl. de jongste uitgave van de *Afrikaanse Woordelys en Spelreëls* (2003) en de jongste uitgave van het *Afrikaanse verklarende woordenboek/HAT* (2000). Eerstgenoemde heeft er veel publicitair ophef over gemaakt dat het een aparte rubriek aan de "omgangstaal" besteedt, met een groot aantal verafrikaanste Engelse lexemen. Ondanks hun vermelding worden diezelfde lexemen, zoals b.v. **okei**, **orraait**, **flippen**, etc., toch wezenlijk niet als "standaard" beschouwd.³ Anderzijds erkent de HAT in zijn voorwoord expliciet sommige van diezelfde woorden, die als "geselstaal" geëtiketteerd worden, maar tegelijk als deel van de "standaardvariëteit" bestempeld worden.⁴ De HAT lijkt dan de meest doorgedreven positie te hebben ingenomen t.a.v. wat traditioneel beschouwd zou kunnen worden als "onwelkom taalmetaal".

Parallel hiermee zijn er op lexicografisch gebied initiatieven genomen om ongebruikelijke Nederlandse lexemen of uitdrukkingen te schrappen. Desondanks staat volgens Odendaal nog veel onnodig “Nederlandse ballas” in de woordenboeken, wat tot uiting komt door die “Nederlandse woorde wat nog ewe deftig daar pryk”. Ter illustratie kunnen voorbeelden aangevoerd worden van lexemen die met dezelfde betekenis in Nederlandse en Afrikaanse woordenboeken aan te treffen zijn, maar die in de Afrikaanse spreektaal een nieuwe betekenis aangenomen hebben. Dit betreft b.v. **eventueel** dat in de betekenis van Eng. “eventual” gebruikt wordt, **formulier**, dat plaatsgemaakt heeft voor **vorm** (Eng. “form”) en **belangeloos**, dat veel vaker met de betekenis “zonder belangstelling” gebruikt wordt dan met zijn geboekstaafde betekenis “sonder persoonlike gewin” (Odendaal 2003: 287).

Op het gebied van grammatica heerst een zekere mate van onduidelijkheid doordat geen enkel naslagwerk aanspraak kan maken op het gezag van b.v. de ANS. Bovendien zijn tegenstrijdige tendensen opgedoken, met aan de ene kant veroordeling van taalconservatisme en aan de andere kant bewaring van conservatieve patronen. Een illustratie hiervan is de behandeling van de tijdsvorm van het hulpwerkwoord bij het verleden in het passief, dat volgens het Nederlandse patroon het presens moet zijn, maar in de spreektaal het preteritum is (b.v. **ek is/was gister aangerand**, Ned. “ik ben gisteren aangerand”, zie boven onder III.). In Van Schoors *Grammatika van Standaardafrikaans* (1983: 177) staat dat het presens van de verleden vorm van het passief

...neem geen onderskeidende plek in die Afrikaanse taalgebruik nie.

nadat die werk voltooi is/was, het hulle vertrek

is vir (byna?) alle Afrikaanssprekendes om 't ewe. Die skoolse onderskeiding is uitgedien.

In de later verschenen taalgebruikersgids *Skryf Afrikaans van A tot Z* door Müller (2003), die thans gezaghebbend is bij de redacties van de Afrikaanstalige media, wordt Van Schoors standpunt echter geïgnoreerd en het oude semantische onderscheid tussen **is** en **was** bewaard.

³ Woorden uit “omgangsafrikaans” worden in die AWS met een verheven ° gemerkt “om dit van Standaardtaalvorme in die *Woordelys* te onderskei”, zoals bij “boggerol”, “kondêmo”, “konfoeso”, “oukei”, “orraait” of “orrait” (AWS 2002).

⁴ “Nuwe woorde wat algemeen in die spreektaal voorkom, vind neerslag in hierdie uitgawe van die woordeboek. Dit sluit ook 'n aantal leenwoorde en verafrikaanse vorme uit Engels in wat veral in die geselstaal voorkom, bv. *cool, sorry, oukei, orraait*. Hierdeur gee HAT ook erkenning aan die taalgebruik van 'n groot groep sprekers van die standaardvariëteit van Afrikaans” (Odendaal et al. 2000: V).

Dit voorbeeld en andere tonen duidelijk aan dat er ook vandaag nog geen consistent standpunt ingenomen wordt t.a.v. hervorming van de Standaardafrikaanse grammatica, een situatie die misschien eerst kan veranderen zodra men aan een uitvoerige, corpus-gebaseerde grammatica begint.

Afsluitend kan worden gezegd dat onder alle invloedrijke naslagwerken de AWS de meest expliciete beleidsverklaring geformuleerd heeft wat de verhouding tot de "Nederlandse normeringsgrond" betreft. In de uitgave van 1965 luidde een van de grondbeginsels in het voorwoord b.v. nog:

Die Afrikaanse spelling wil rekening hou met die spelling wat vandag amptelik in Nederland erken word

terwijl het overeenstemmende beginsel in de AWS van 1991 luidde:

Die huidige spelling en skryfwyse van woorde word in 'n hoë mate bepaal deur die tradisie waarvolgens Standaardafrikaans gespel en geskryf word.

En hier klinkt het woord "tradisie" zeker opzettelijk vaag genoeg om zowel de ideologie van zelfstandige ontwikkeling als die van aansluiting aan de Nederlandse "normeringsgrond" te bevredigen.

De "verafrikaansing" van het Afrikaans is al een tijd lang aan de orde van de dag. Maar als men nu kijkt naar de hervormingen die plaatsgehad hebben, dan ziet men dat ze vaak ongecoördineerd doorgevoerd zijn. Bovendien lijkt het of die hervormingen meestal in het lexicon te vinden zijn, terwijl op het grammaticale vlak de invloed van het Nederlandse patroon grotendeels nog steeds onbelemmerd doorwerkt. Het verminderde gebruik van het Afrikaans sedert 1994 en de toenemende decentralisering van het institutionele netwerk dat over de Afrikaanse taalnorm waakte, zal zeker nog een tijd lang zorgen voor een dubbelzinnige benadering van wat "Standaardafrikaans" dient te zijn. De verdere codificering van de taalrealiteit en de schrapping van het "Nederlandse ballas" moeten dus voorlopig plaats blijven vinden tegen de achtergrond van een voortlevend, maar steeds meer in vraag gesteld Nederlands taalmodel.

LITERATUURLIJST

- ADHIKARI, M. (1996). "Coloured identity and the politics of language: The sociopolitical context of Piet Uithalder's 'Straatpraatjes' column". In: Adhikari M. et al. *Straatpraatjes. Language politics and popular culture in Cape Town, 1909-1922*. 1996. Van Schaik: Pretoria.
- DAVIDS, A. (1987). "The role of Afrikaans in the history of the Cape Muslim community". In: Du Plessis H. & Du Plessis T. *Afrikaans en Taalpolitiek*. 15 opstelle. HAUM: Pretoria.
- DE VILLIERS, A. (1985). *Standaardafrikaans en Omgangsafrikaans in Pretoria*. Ongepubliceerd proefschrift: Universiteit van Pretoria.
- DE WET, J.P. (1997). *Afrikaans: 'n Ideologiese besinning in 'n multi-linguïstiese Suid-Afrikaanse bestel*. Ongepubliceerd proefschrift: UNISA.
- DONALDSON, B.C. (1991). *The influence of English on Afrikaans*. Van Schaik: Pretoria.
- DU PLESSIS, L.T. (1986). *Afrikaans in Beweging*. Patmos: Bloemfontein.
- ELFFERS, H. et al. (1908). *Beknopt Nederlands Woordeboek voor Zuid-Afrika*. Kaapstad.
- LANGENHOVEN, C.J. & E.C. PIENAAR (1935). *Hoe om Afrikaans te skrywe*. Kaapstad & Bloemfontein.
- LE ROUX, T.H. (1965). *Afrikaanse Taalstudies*. Van Schaik: Pretoria.
- MALAN, D.F. (1905). "Het is ons ernst". In: *Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns*: 72-80. Eerste Jaargang - Tweede Aflewering. 1952. Engelenburghuis: Pretoria.
- MILROY, J. (2001). "Language ideologies and the consequences of standardization". In: *Journal of Sociolinguistics* 5 (4): 530-555.
- NIENABER, P.J. (1934). *Die geskiedenis van die Bybelvertaling*. Naspers: Kaapstad.
- ODENDAL, F.F. & R.H. GOUWS (2000). *HAT. Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Perskor: Midrand.
- PIENAAR, E.C. (1943). *Die triomf van Afrikaans*. Naspers: Kaapstad.
- PONELIS, F. (1998). *Standaardafrikaans en die Afrikaanse taalfamilie*. Stellenbosch.
- PONELIS, F. (1993). *The development of Afrikaans*. Lang: Frankfurt A.M.
- PONELIS, F. (1997). "Afrikaans". In: Van den Toorn M.C.J., Pijnenburg W.J.J., van Leuwensteijn J.A., Van der Horst J.M. *Gesiedenis van de Nederlandse Taal*. Amsterdam University Press.
- POSTMA, W. (1905). "De nieuwe Taalbeweging". In: *Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns*: 51-80. Eerste Jaargang - Tweede Aflewering. 1952. Engelenburghuis: Pretoria.
- PRELLER, G. S. (1905). "Laat't ons toch ernst wezen". In: *Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns*: 25-50. Eerste Jaargang - Tweede Aflewering. 1952. Engelenburghuis: Pretoria.
- ROBERGE, P.T. (1994). "The formation of Afrikaans". In: *Stellenbosch Papers of Linguistics PLUS* no 23.

- ROBERGE, P.T. (1994). "On detecting a prior linguistic continuum in Cape Dutch". In: Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans, opgedra aan Edith Raidt. Southern: Halfweghuis.
- SCHOLTZ, J. Du P. (1964). Die Afrikaner en sy taal 1806-1875. Nasou: Kaapstad.
- SCHOLTZ, J. Du P. (1970). "Afrikaans". In: Standard Encyclopedia of Southern Africa. Part 1: AANBAC. Nasou: Kaapstad.
- SCHOLTZ, J. Du P. (1951). Nederlandse invloed op die Afrikaanse woorde-skat. Oxford.
- STEYN, J. (1930). Die taal van die Patriot. Ongepubliceerde thesis: Universiteit van Pretoria.
- VAN DER MERWE, C.P. et al. (1967). Afrikaans as eerste taal vir Sts. IX en X, Vorms IV en V (Volgens die Leerplanne van die Vier Provinsies). Nasionale Boekhandel: Kaapstad.
- VAN DER MERWE, H.J.J.M. (1960). Afrikaanse Taalkwessies. Van Schaik: Pretoria.
- VAN DER MERWE, H.J.J.M. (1968). Patriot Woordeboek (red.). Van Schaik: Pretoria.
- VAN DER WAL, M. (1994). De geschiedenis van het Nederlands. Aula: Utrecht.
- VAN RENSBURG, M.C.J. (1983). "Nie-standaardvorme, variasiepatrone en Afrikaans uit die vorige eeu". In: Claassen G. N., Van Rensburg M. C. J. (reds). Taalverskeidenheid: 'n Blik op die spektrum van taalvariasie in Afrikaans: Academia: Pretoria.
- VAN RENSBURG, M.C.J. (1991). "Wat van'n nuwe Afrikaans?" In: Acta Academica 23 (3): 13-33.
- VAN SCHOOR, J.L. (1983). Die grammatika van Standaardafrikaans. Lex Patria: Johannesburg.